

Ébezők és jóllakottak

PÁRHUZAMOS VALÓSÁGOK

iben hasonlít egymásra vitéz jákfai Gömbös Gyula, Aczél György és L. Simon László?

Horthy Miklós kormányzó miniszterelnöke, a Kádár-rendszer miniszterelnök helyettese, központi bizottsági titkára stb., végül az Országgyűlés Kulturális Bizottsága és a Nemzeti Kulturális Alap elnöke működésüket azzal kezdték, hogy megpróbálták szót érteni a magyar művésztszadalom jeleivel, mindenekelőtt az írókkal és a költőkkel. Gömbös kísérlete kudarcba fűlt, Aczélé a hírhedt három t-vel (tilt, tűr, támogat) túlon-túl sikerült, L. Simonéről még nem tudni, milyen eredménnyel jár.

A Mussolini-rajongása miatt „Gömbölininek” csúfolt kormányfő próbálkozása a nagytöke és a fojtogató nagybirtok Trianonban szétszabdalt Magyarországon – jóakarata ellenére – eleve reménytelen volt. Különböző okokból sem a népiek, sem az urbánusok, de még a fajvédők (pl. Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szabó Dezső) sem óhajtottak együttműködni vele. A társadalmi valóság és a minden mást megelőző revíziós szempont a politikai szándékot egyszerűen felülírta. Gömbösök valamiféle kulturális kiegyezésben gondolkodtak, ami sehol a világon nem valósult meg.

Aczélnek a pártállami diktatúrában sokkal könnyebb dolga volt. A súlyos társadalmi felelősségtől áthatott népieket az '56-os forradalmat követő enyhülés nyomán úgy-ahogy meg lehetett nyerni, az urbánusok a rendszerbe tagozódtak vagy marginalizálódtak, a „fényes szelek” és a szocreál nemzedéke kereste a helyét, a legszabadabb szellemű alkotók emigráltak, azaz emigrációba kényszerültek.

Úgy tűnik, történelmi mércével mérve (is) legösszetettebb a mostani kezdeményezés. Elszegényített, adósságban fuldokló Magyarország, európai gazdasági válság, soha nem látott heveségű kulturkampf, züllesztő értékhiány, virtuális valóságok, zavarosan habzó médiadagály mind akadályai az útkeresésnek. A klebelsbergi aranykor a múlté, s az is elsősorban a közművelődést szolgálta, míg a művészeteket az arra fogékony középosztály, a piac és mecénások tartották el. Igaz, akkoriban a politika másképp kezelte a kultúrát. Még Adolf Hitler is fogódzókat keresgélt, többek közt Richard Wagnerben és Albert Speer építész révén a római-germán hőskorszakban. Winston Churchill merőben másként gondolkodott. A brit háborús erőfeszítések idején a kabinet egy tagja azt javasolta, hogy a kulturális kiadásokat csökkentsék. „Jó, de akkor miért harcolunk?” – kérdezte a miniszterelnök.

Aczél György regnálása idején Ottlik Géza jegyezte meg 1848 – s minden bizonnyal 1956 – kapcsán: „Bár vereségeinket is ünnepeljük, a győztes politikusokra a feledés homálya borul, azok kivételével, akik a kultúra fennmaradásáért bármit is tettek.” Ottlik feltehetően Eötvös József báró kultuszminiszterre utalt, Aczélra netán érintőlegesen, aki tőrészel vagy támogatással hagyta alkotni Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Csoóri Sándort, Weörest, Pilinszkyt, Nagy Lászlót, Sánta Ferencet, Csurka Istvánt, Dobai Pétert,

Sára Sándort, Petri Györgyöt és másokat, a kádári jelszó: „Aki nincs ellenünk, az velünk van” jegyében. Boldog korszak, ahhoz képest, hogy a mai balliberális credo szerint mindenki ellenük van, aki nincs velük.

A politika és a (magas)kultúra viszonya – kölcsönös iszonya? – napjainkban annyira zavaros, hogy a részletes elemzés meghaladja még egy Hitel-különszám kereteit is. Jelen tanulmány csupán a közelmúlt tapasztalatait foglalhatja össze, és néhány ajánlást tartalmazhat – vagyis a bonyolult kérdéskör egy szeletét. Ahány alkotó, annyiféle nézet, de talán van egy közös nevező: az európai érvényű, de nemzetközponitú szemlélet és való-ságábrázolás, melynek legalább akkora erővel kell(ene) érvényesülnie, mint amekkorával semlegesíteni és háttérbe szorítani próbálták a rendszerváltozás óta eltelt két évtizedben.

A HATALOM MAGÁNYA

Ember, főképp művész legyen a talpán, aki nem tekint gyanakvással mindazon döntéshozókra, akiktől egy tömegtársadalomban elismerése, támogatása, sőt pusztá léte függ. Az igényeket tudatosan leszállító „piacvezérelt” média az eligazodást nem könnyíti meg. Önfeledten báloz a silányság, nem utolsósorban egy csomó politikus miatt, akik egyetlen szempontja a saját meg- és újraválasztásuk. Vannak a megélhetési és a küldetéses vezetők – mindkét fajtájuktól Isten ments’ –, és ritka kivételként azok, akik értékválasztása legalább felismerhető és következetes. Ők a legmagányosabbak, és őket érik a leghevesebb támadások, sokszor a saját térfelükről is. Csakhogy épp azok elviselése és visszaverése a dolguk, míg az alkotóké az alkotás. Utóbbiaknak nem feladatuk egyensúlyozgatni és „világnézetileg semlegesén” (minő fából vaskarika...) a mércét ide-oda tologatni. Ebből kiindulva Szócs Géza költő-államtitkár és a nemrég menesztett Jankovich Marcell rajzfilmes alkotó-NKA elnök működése legalábbis képlékeny. Úgy tűnik, mindkettejük elsődleges célja a politikai botrány és a harsány balliberális ribillió elkerülése (volt). Netán kísérleteztek valamiféle lopakodó, szemérmes támogatással vagy helycsinálással pár művészt felkarolandó, akik nemhogy jól nem laktak az elmúlt évek során, de nem egyszer éhezni kényszerültek.

Lopakodva azonban háborút nem lehet nyerni, de még egy jelentéktelen csetepatét sem, egyáltalán semmit, ami érdeksérellemmel jár. A harcot hosszú időre eldöntötte a társadalmi mondanivalót tudatosan kerülő vagy meghamisító újdemokraták és „poszt-modernek” térfoglalása, illetve pusztító erejű médiatámogatásuk, ami miatt négyéves vergődésre és tehetetlenségre kényszerült az Antall–Boross-kormány, míg a választások mindenestül elsöpörték. Ha számszerű eredményét tekintve 2002-ben a Fidesz ekkorát nem is bukott, a folytatás neki sem adatott meg. Tanulságos, hogy a rendszerváltozás, majd a visszarendeződés kulturális kezdeményezéseit jegyző politikusok egyike se hozott létre maradandót. Csupán két személyiségnek sikerült talpon maradnia: Lezsák Sándornak és Fekete Györgynek, akik értékválasztásához kétség sem fér. Lezsák tető alá hozta az ország egyik legelesebb kulturális intézményét, a Lakiteleki Népfőiskolát, kiválóságaink szoborparkjával (mellette az Antológia kiadót), most pedig egy Kárpát-medencei hálózatot formál, míg Fekete György – megalapozva a Nemzeti Kulturális Alapot – ma a Magyar Művészeti Akadémia érdekében dolgozik fölöttébb eredményesen.

Eszembe jut helyettes államtitkárként egy interjú során a szokásos ostoba újságírói kérdésre húsz éve adott válasza: „Nem kultúrpolitikusnak, hanem kultúraszervezőnek

tartom magam. Ugyanis a politika változó, a valódi kultúra örök... Előbbi utóbbit nem uralhatja.”

Még akkor sem, ha a kultúra minden korban mindenütt a politika támogatására szorul. Csakhogy a kormányzati stratégia sikere és eredményessége sokkal inkább a kultúra függvénye. Azoké a forrásoké, folyóké és patakoké, amelyek felszínre mosták a régóta érlelődő közakaratot, egyben elsodorták a tartalmatlan balliberális ígéret- és hazugságözönt.

Kétségtelen, a jobbközép tavalyelőtti nagyarányú választási győzelme számos tényezőn múlt. Kellett hozzá az ellenfél gazembersége, nyilvánvaló hozzá nem értése és sok más, nem utolsósorban Orbán Viktor szervezőképessége, a politikai váltogazdaság ingamozgása, médiaháttér kiépítése stb. Egyvalami azonban biztos nem kellett hozzá: a *Nagyítás* című eklektikus hetilap, melyet afféle ellen *Élet és Irodalom*nak szántak a szervezők. Még csak nem is a kezdeményezéssel volt gond, hanem – mint mindig – a megvalósítással. Ellen-lap, ellen-tévé, ellen-rádió, ellenkultúra nem lehet sikeres, mert nem valamiért, hanem valamivel szemben határozza meg magát. Nem egy tátongó piaci rést tölt be (mint mondjuk a Hír tévé), hanem az olvasnivalóra költeni egyre kevésbé képes értelmiségnek okoz újabb kiadást karakteres mondanivaló nélkül.

Következésképp ne akarjunk mindenáron (szó szerint!) rájuk erőltetni egy se nem új, se nem régi, vegyes produktumot. Miközben ellenoldalon a *Nyugat* feltámasztása sem sikerült. Mindkét térfélen patinás lapok, kiadók, folyóiratok haldokolnak, kivált azok, amelyek a magyarság sorskérdéseit hagyományosan vállalják. E sorok írójának meggyőződése: ma nem a megszerzés, hanem a megtartás a fontos. Ez a közelmúlt egyik tanulsága. A másik: lehet személyekben és csoportokban gondolkodni, s azoknak pénzt, paripát, fegyvert adni, de csak akkor, ha erősítik és nem megosztva gyöngítik a kiépített hadállásokat. Az utóbbi két évtized során a nehéz körülmények ellenére is tucatjával jöttek létre szellemi műhelyek, művészeti társulások, lapok, folyóiratok, kiadók, könyvesboltok, helyi rádiók, tévék és filmkészítő csoportok, melyek már bizonyítottak és folyamatosan bizonyítanak, röviden: nem a semmiből kell értéket teremteniük. Mindezeket érzékeltesse néhány példa. Haldoklik a magyar könyvkiadás két emblemikus vállalkozása: a Püski és a Khairosz. Nincs pénz a társadalmi valóságot felmutató dokumentumfilmre, ismeretterjesztő filmekre és tévéjátékokra. Sorvadozik a műfordítás, pontosabban fordító elé sem jutnak azok a művek, amelyek nem a virtuális világot és a devianciát mutatják fel, hanem valós társadalmi problémákat láttatnak az útkeresés gyötrelmeivel, a katarzissal és a megigazulással együtt.

Az említett szellemi műhelyek kellő támogatással bőven foglalkoztathatnák azokat az alkotókat, akik nem csak a saját világukból merítenek. Nem az a céljuk, hogy minél meghökkenőbb intimitásokat hozzanak felszínre, hanem körüljárják a magyar, tágabb értelemben a közép-európai valóságot, hisz ebből a környezetből vétettek, és művészként ez a dolguk. Más kérdés a művek közönség elé juttatása és népszerűsítésük, amihez elengedhetetlen a nyomtatott és elektronikus médiatámogatás. Az a közeg, amelyben szinte egyeduralmodók és többé-kevésbé érdemtelen nemzetközi hírnevet markolnak a hamis próféták, az ügyes(kedő) művészetszínálók, a kapcsolati tőke bankárai, mindazok, akiknek a magyarsághoz, múltunkhoz, mai örömeinkhez és szomorúságunkhoz deklaráltan semmi közük.

O tempora, o mores! Micsoda idők és erkölcsök – sóhajtotta minden kor moralizáló művésze, holott az „értéksemlegesség” a másság kultusza és a bűn relativizálása kifejezetten XX. századi találmány. Már-már norma a normaszegés, a szabályok áthágása, a törvény semmibevétele, melyre egész művészeti iparág épül. Dosztojevszkij a *Bűn és bűnbódés*ben még a lelkiismeretre hivatkozik, ma azonban lelkiismeretes eljárás és megértő ábrázolás a bűnöst illeti, nem az áldozatot. E megállapítás érvényes egész társadalmi csoportokra, sőt népekre is. No de hogyan akar a politika nemzetközi – főképp Kárpát-medencei – kapcsolatokat és társadalmat formálni, annak elavult struktúráit gyökeresen átalakítani, és a közéletet régóta mérgező hazugságokat leleplezni, ha nem veszi igénybe az értékőrző és értékteremtő kultúrát, a művészet ezernyi kifejeződését, az elő szervezetet át meg átszövő hajszalerecskéit? Iskoláinkban mi lenne útmutató olvasmány, ha Balassi, Berzsenyi, Petőfi, Jókai, Ady, Gárdonyi, Móricz, Radnóti, Weöres, Mészöly nem alkotott volna? Hála istennek alkottak, Bartókkal, Kodállal, Szokolai Sándorral, Huszárik Zoltánnal, Latinovitsal s még sokakkal, de nem élhetünk belőlük örökké. Új műsorhoz új férfiak kell – tartja a mondás. Vannak új férfiak és asszonyok nem kevesen, de hangjukat elnyomja vagy suttogásig halkítja a kortárs felelőtlenek és nemtelenek ricsaja. Könyvekben, folyóiratokban, napilapokban, kiállítótermekben, színházban, moziban, tévében egyaránt.

A modern szociológia egyik alaptétele (Émile Durkheim) szerint minden társadalomban létezik egy határ, s a közösség annak túllépését tekinti szabály- és törvénszegésnek. Ehhez alkalmazza a bűnök megítélését és a büntetési fokozatokat. Csakhogy napjainkban a határ egyre kijebb tolódik. A középkorban például a fajtalankodásnak nevezett homoszexualitás következménye máglyahalál volt. Ma az előregedő, munkaerő-importra kényszerülő Európában a homoerotika politikai támogatással harsányan népszerűsíti magát. Gyilkosságért az elkövetők évszázadokon át kötelet kaptak, majd a kábítószerek adásvétele és az adócsalás vált a legsúlyosabb bűncselekménnyé. A közelmúltban Magyarországon a húszezer forint értékhatár alatti lopások csupán szabálysértésnek minősültek, noha az aprófalvakban az idős gazdák létalapját veszélyeztették. Régen az iskolák kicsapásra ítélték a lógókat, a hangoskodókat, a többször bukottakat. Később még az is bocsánatosnak számított, ha egy diák a tanárát ütötte meg. Látható: az elnézően kezelt esetek szaporodása a társadalmi norma fellazulásával jár, s e jelenséget az újbaloldali és liberális művészek nem hogy nem ítélik el, de együttérzően ábrázolják, esetenként kifejezetten szorgalmazzák. Lehetetlen nem észrevenni, hogy ez a tendencia – vagyis a törvénszegés relativizálása – okozza a *Nyugat* hanyatlását, ezen belül a magyar kultúra útvesztését, eredetisége megfogyatkozását, némely esetekben idegen divatokhoz történő szolgai alkalmazkodását. Aki művész erre alkalmas és hajlandó, az részesül bel- és külföldi ünneplésben (amihez elég végignézni a közelmúlt irodalmi Nobel-díjasai listáját és a nemzetközi művészfilm-fesztiválok győzteseit). A hivatkozási alap egy szűk kör egymásnak osztogatott elismerése és a legrosszabb ösztöneinket csiklandó normaszegés.

Ha tehát a (jó) kormányzat e pusztító irányzatok útját akarja állni anélkül, hogy bármiféle alkotói szabadságot korlátozna, a támogatandó művek és művészek közt választania kell. Alkotás és politika felelőssége ezen a ponton érintkezik, s a normakövető társadalom érdekében ilyen módon erősíthetik egymást.

Kevesen tudják, hogy hókuszpókusz szavunk az úrfelmutatáskor elhangzó „hoc est corpus” kifejezésből ered, melyet a latinul nem értők évszázadokon át varázsigének tartottak. A mélyen hívő Makovecz szerint efféle bűvészkedés a pályázatás, mi több: azt az ügyeskedés és a korrupció melegágyának nevezte.

Aki valaha pályázott vagy pályázatokat rangsorolt, tudja, hogy az eredmények hányféle megegyezés termékei, milyen elvtelen vagy nagyon is anyagelvű szempontokat juttatnak érvényre, s egy kuratóriumi cikluson belül a kiszámítható döntések évről évre hogyan követik egymást. Pontosan úgy, ahogy egy kormány, illetve annak érdekcsoportjai, s ahogy a döntnökökre nyomást gyakorolnak. Hasonló a helyzet a kitüntetésekkel, az ösztöndíjakkal és a magyar, illetve a külföldi magyar kulturális pozíciók betöltésével. A politika a „szakma” bevonásával látszólag demokratikusan jár el, és mossa kezeit, hisz maguknál a művészeknél ki ért jobban a tervezett vagy kész művek bírálatához? Ugyanakkor a Magyar Táncművészek Szövetségének elnöke, Mihályi Gábor és a Duna Palota művészeti vezetője, az NKA kuratóriumi tagja Juhász Zsolt azt mondják: a pályázatokat olykor nem darabszám, hanem folyóméterben mérik. Előfordul, hogy idő és kellő számú hozzáértő híján csak a legjobbak és a leggyöngébbek minősítésére van mód.

Nincs ember, aki ne tudná, milyen álságos ez a gyakorlat. Mégis, valahogy úgy fest, ahogy Winston Churchill szerint a parlamenti demokrácia: rossz, de jobbat nem ismerünk. Emberi csinálmány annak fény- és árnyoldalaival. Legtöbbször a játékszabályok ismerete és betartása bőven elég, de ritka kivételként szükség van tisztességre és józan észre is. A közművelődés klebelsbergi korszakában a nagy miniszter többek közt diavetítőkkal akarta ellátni a tanyasi iskolákat, jól tudván, hogy (szegény)paraszti környezetben nincs könyvtár, mozi és egyebek. A készülékre kiírt egy pályázatot, jöttek is a német, francia, svájci, olasz, brit csodamasinák. Klebelsberg az ajánlatokat rendre visszadobta, mert a villany nélküli kisiskolákban egyiket se lehetett működtetni. A nyertes, egy petróleumlámpával megvilágított egyszerű magyar szerkezet ma is megállja a helyét, (az országban fellelhető két darab egyike a sárospataki református nagykönyvtárban, a másik a tapolcai iskolamúzeumban látható akár működés közben).

Makovecz Imre a maga területén programadó és stílusteremtő volt. Életszemlélete, filozófiája egyértelmű. Ahogy a magyar állapotokat helyesen felmérő Klebelsberg Kunó és államtitkára, Kornis Gyula, úgy ő is tisztában volt azzal, hogy a társadalmi állásfoglalást nélkülöző semleges kultúra és művészet nem létezik. Innen nézve (is) fenemód álságos az a liberális felfogás, mely szerint a művész ne politizáljon, s a mű legyen politikamentes, miközben épp az efféle szemlélet képviselői élnek nagyon is a politikából, és hivatkoznak a piacra, a progresszióra és egyebekre. Ők különböztetik meg a „fesztiválfilmet” a közönségfilmtől, holott a mozgókép nagy korszakaiban, az olasz neorealizmus, a francia és a cseh új hullám, az ún. Budapesti iskola, az orosz lélekformálás és az amerikai „független produkciók” idején született alkotások a díjeső mellett óriási közönségsikert arattak.

Lássuk be: a kultúra és a művészet produktumaira, irányultságára, közösségi hasznosulására, sőt pusztá létezésére a politika alapvető hatást gyakorol. Ha a pályázatásnál nyitottabb és tárgyilagosabb rendszer nem létezik, a döntéshozóknak vállalniuk kell a szavazatokban (is) megnyilvánuló értékválasztást, és aszerint alakítani kuratóriumot, zsűrit, grémiumot, elismerési rendszert, kinevezést, ösztöndíjat és így tovább. Ezt tette az ellenoldal évtizedeken át,

sőt egyfelől kifejezett kegyeket gyakorolt, másfelől kiéheztetett, elnyomott, elhallgatott, háttérbe szorított, mindvégig a piacot és a szent „másságot” emlegetve. Utóbbi kategória napjainkra végleg kiüresedett, hisz valóban minden társadalom és minden ember más. Ennyi erővel bölcsen megállapíthatjuk: eső után vizes a föld. Összegezve: a választói akarat nyomán a döntéshozók és a döntések ne látsszanak másnak, mint amire a felhatalmazás szól, vagyis kötelezzék el magukat konkrét irányok és személetmód mellett – ha hívek akarnak maradni saját értékrendjükhöz, ígéreteikhez és támogatóikhoz.

FILM, SZÍNHÁZ, MUZSIKA

Aczélos idők hetilapja, irányzatos tartalommal bár, de közérthetően megfogalmazva az értékeket is. Újabbán se szeri, se száma a hasonló kiadványoknak anélkül, hogy egy szűk réteg kivételével a laikus kultúrafogyasztót megszólítanák. Az internetes filmportálok tartalomszolgáltató marketingeszközök. Szélsőséges egyéni vélemények (blogok) és filmelőzetesek (trailerek) megjelenítői. Betekintést ajánlgatnak, nem eligazodást. Haldoklik a kritika, miközben virulnak az arra érdemtelen művecskék. Az ingerküszöb úgy tolódik egyre följebb, ahogy a másság, a tolerancia és a „politikai korrektség” jegyében a bűnök megengedő ítélkezési gyakorlata. Tucatszám születnek az eredetiből átértelmezett, átírt, „mássá” rendezett színházi előadások és a nézhetetlen szerzői filmek. Nemzetközi díjzuhatagban áznak, csak épp az itthoni vetítéseken kell az államnak pár száz nézőjüket jegyenként több tízezer forinttal támogatni.

E jelenség mögött politikai szándék húzódik meg. Cél, hogy a közlés legpopulárisabb eszköze, a film ne tükrözze a valóságot vagy szolgálja a réteggkulturát és marginális jelenségeket (pl. a hajléktalanokét), s egy-egy rendező zavaros világvépiet az emberekre erőszakolja fesztiválokra és vidéki mozikban egyaránt. Ugyanakkor a politika rátenyerel a népszerűnek szánt produkciókra is. A *Mansfeld*, a *Hídember*, a *Régimódi történet*, s az eddigi legjobb Márai-film, az *Emigráns* producere, Hábermann Jenő említette egy alkalommal, hogyan próbálták befolyásolni. Épp a „Tűzvonalban” című bűnügyi sorozatot forgatta, csekély költségvetésből nagy nehézségek árán, amikor százmillió ajánlattal kecsgettették. Csupán annyit kértek, hogy egy epizód a 2006. október 23-ai rendőrterror pozitív színben tüntesse fel. Hábermann az ajánlatot (a tévésorozat két rendezőjével együtt) erkölcsi és szakmai okokból egyaránt visszautasította, mire a vergődő stáb egy fillér plusz támogatást sem kapott.

Emlékezetes a budai Turul-, a Teleki Pál- és a Wass Albert-, majd a Károlyi Mihályszobrot körülhabzó tiltakozás, s a Nemzeti Színházat, pontosabban Alföldi Róbert direktort övező botránysorozat, melyet magától értetődően követett az Új Színházas Márta-Dörner-Csurka-ügy. Micsoda égető problémák, miközben évek óta nem készülnek a magyar történelem emlékezetes pillanatait megörökítő filmek, nem születik (méltó) kortárs tragédia, dráma, vígjáték – vagy a fiókban lapul. A hírek szerint a nemzeti dalszínház – a filmgyártáshoz hasonlóan – milliárdokat tékozolt el anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben javított volna a színvonalon.

Nyilvánvaló: direkt politikai megrendelés alapján csakis fércmű születet, vagy lila köd gomolyoghat az agyakban, a kiállítótermekben, a színpadon és a filmvásznon egyaránt. Hiányosságainkon, kulturális deficitünkön nem egy-egy megbízás, hanem a vállalt tematikus kiírások, már bizonyított alkotóműhelyek és csoportok támogatása, vagyis az értékválasztás

enyhíthet, s az is csak közép- és hosszú távon. Újra meg kell nyerni a művészetektől elfordult vagy közömbössé vált értelmiséget, főképp a pedagógusokat, s rajtuk keresztül mindazokat, akiknek jelent valamit e három szó: eredeti magyar kultúra. Ehhez ugyan a szellemi erőforrások igénybevételén túl pénz is kell, de volt szerencsénk megtapasztalni, mennyivel drágább a dekonstruált „poszmodern”, a talmi és a hamisítvány (lásd: városligeti időkerék, „vaskefének” csúfolt ötvenhatos térformálás, a Veszprémben közakarattal bontásra ítélt ugyancsak ötvenhatos emlékmű-féle stb.).

ISKOLÁK A HATÁRON

Ottlík Géza könyvcímét átigazítva: a működőképesség határán tántorgó oktatás a kiindulópontja mindennek. Ott kezdődik a kultúra befogadása, a tájékozódás és a művekre éhezés. Ott dől el, szervesül-e a Kárpát-medencei magyar múlthoz és értékvilághoz, képes-e abból építkezni és európai érvényű újat létrehozni, illetve magáévá tenni a majdan művésszé, tudóssá vagy épp asztalossá cseperedő nebuló? Netán utánozni kezd valamiféle világdivatot, mely se nem magyar, se nem eredeti, s legfeljebb illeszkedik a nemzetközi tendenciákhoz? Ez lenne támogatandó a sokat emlegetett európaiság jegyében?

Liszt Ferenc, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Munkácsy Mihály, a *Pál utcai fiúkkal* Molnár Ferenc, Márai Sándor a magyar- és a világkultúrát meghatározó jelenségek voltak. Csakhogy ők a saját közegükből (is) építkeztek. Legismertebb zenekaraink, például a Csík együttes és a Muzsikás se másolnak. Fölteszem: alaposan ismerik a népzenei előzményeket, s éppúgy a magyar históriát, költészetet, prózát, magát a nyelvet, mely nélkül nemhogy alkotni nem lehet, de létezni se nagyon.

Ehhez képest iskoláinkra tárgyi tudás és következetes számonkérés helyett a „kompetenciafejlesztést” erőszakolták. Egyetemi szakokat fabrikált boldog-boldogtalan, alulképzett diákok tízezeinek. A csaknem korlátlan vizsgalehetőségek révén kiizzadt diplomák jó része csak arra volt jó, hogy a hasznosíthatatlan ismereteket igazolja, s a hallgatók a munkanélküli tábornak ne gyarapítsák. Egyre csökkent az iskolai testnevelési órák száma egy olyan országban, mely az olimpiákon alkalmanként tucatnyi aranyérmet nyert. Ritka kivétel manapság, ha egy-egy gimnázium neves író-töltő-előadót hív a tanórára, hogy képviseltesse magát a kortárs magyar művészet is.

Bakay Kornél történész-múzeológus említi egy laudációja során: míg az *Árpád-kor bábozói* című monográfiában (1986) a magyar történelmet közel háromszáz éven át meghatározó győztes pozsonyi csatáról hat sor számol be, a 955. évi augsburgi csatavesztésről hat oldal. Ez csupán egy – egyetlenegy – kiemelés. Ugyancsak Bakay mondja, hogy a pajzs nem magyar hadieszköz; az Árpád-kor sírmellékleteiben csakis támadó fegyverek találhatók. Megállapítását némiképp merészen a kultúra nyelvére fordítva: nem véletlen, hogy a nagyjából Balassi Bálinttal kezdődő magyar költészetet épp egy harcos, európai kitekintésű, de ízig-vérig a magyar (végvári) valóságot festegető poéta tette korszerűvé és másokéval összehasonlíthatatlenné. A reformkor nagyjai se védekeztek, főképp nem utánoztak, hanem azon voltak, hogy a magyar nyelv teremtő erejét megsokszorozzák, s az oktatást korszerűsítsék (gr. Fesztetics György), illetve a közművelődés és a gazdaság fejlesztését szorgalmazzák (a két Széchenyi, Fáy András, a herendi porcelánt megteremtő Fischer Mór, az erdélyi vas- és acélgyártást kezdeményező Maderspach család, a Sümeg város közvilágítását s az első magyar kőszínházat Balatonfüreden építő Ramasatter Vince és mások).

A nemzeti öntudat és tennivágyás kiindulópontja az objektív történelemoktatás, kivált országunkban, mely Trianon óta végtelen számú hamisítást szenvedett el. Nemzedékek nőttek fel ismerethiányosan vagy a história eltorzított, elhazudott, megcsonkított értelmezése nyomán. Nem véletlen, hogy adott időszakokban a magyar nyelv, történelem és irodalom oktatása sokkal kevésbé hangsúlyos, mint mondjuk a „kommunikációé”. Régóta nem készül történelmi film, ha nagy ritkán mégis, a cselekmény soványka, a kép szegényes, olykor tudatosan deheroizáló, röviden: nem nyújt katarzist és eligazodást. Még a csekély költségvetésű, filléres támogatást pályáztató Történelmi Filmalap is megszűnt, nehogy bárkinek eszébe jusson, hogy létezik magyar história. Míg az oroszok és a lengyelek bőven merítenek saját heroikus múltjukból – Vlagyimir Putyin elnök személyesen támogatta a Kolcsak admirálisról készült nagyszabású film forgatását –, s a szlovákok is csináltak egy méregdrága Báthory Erzsébet filmecskét, nálunk a Széchenyi életét feldolgozó *Hidember* balliberális gúny céltáblája lett. Boldogabb országokban egy ilyen alkotást nem politikai, hanem művészi-szakmai okokból kritizálnak. Jobb helyeken a múlt értelmezése nem alku tárgya, hanem ténykérdés. Szinte kiveszett a magyar irodalomból a kortárs történelmi regény, ezért kell örökké visszanyúlni (a remek) Jókaihoz, Mikszáthhoz, Gárdonyi Gézához, Móricz Zsigmondhoz, Bánffy Miklóshoz s náluk jóval csekélyebbekhez is. Ha tehát művészetről, kultúráról beszélünk, kezdjük az oktatással, de legalább ne tévesszük szem elől, hisz ma készül a közeljövő tananyaga. Ehhez is alkotói ösztöndíjakra van szükség, a művek rostáját pedig a tanárok és az idő végezzék el.

Lehetetlen befejezni azt, amit el sem kezdünk. Közhellyé silányított, mégis helytálló kifejezéssel élve: a kultúra befektetés. Amit épp egy szegény országnak s a kilábalást szorgalmazó politikának kell szem előtt tartania leginkább.

A SZÉTTAGOLTSÁG KESERVEI

Sokan, sőt egyre többen vannak, akik a magyarság Kárpát-medencei széttagoaltságát nem csupa sérelemként élik meg. Számon tartják a felelősséget és az abból fakadó teendőket is. A törvénybe iktatott kettős állampolgárság jogi lehetőség, melyet a kultúrára kiterjeszteni, s a korábbiaknál gazdagabb tartalommal megtölteni a politika és a művészet dolga egyaránt. Voltak-vannak jeles kezdeményezések, köztük a Kárpát-medencei magyar színházi találkozók, határon túli magyar tudósok és művészek akadémiai tagsága, anyanyelvi konferencia, Magyar Állandó Értekezlet, Diaszpóra Tanács, államilag támogatott iskolai kirándulások a magyarok területére, nemzeti regiszter és sok más, így hát nem a semmiből kell építkezni.

Mindezeket kiegészítendő, egypár önigazoló, sírós hangvételű rendezvény után érdemes volna a magyar kultúra jelesei részvételével szervezni egy találkozót (vagy többet), mely további ajánlásokat foglal rendszerbe, és tartalmazza azok megvalósíthatóságát. „Nyílt napról” vagy napokról lenne szó, melyhez hasonlóra L. Simon László kezdeményezéseként pár hónapja került sor az Országház felsőházi termében és a képviselői irodaházban. Az egyetemes magyar kultúra Kárpát-medencei érvényesítéséhez ugyanis valóban a „szakma” ért leginkább. Ilyenkor háttérbe szorulnak a partikuláris érdekek, míg előtérbe kerül a közös cselekvés, az emberi-alkotói összefogás, a lehetőségek számbevétele és a teendők rangsorolása.

Említett laudációjában Bakay Kornél rákérdez: „...hová lett a megmaradt hatszáz ezer felvidéki magyar? Hová lett a szolidaritás? Miért nem tudunk felfényleni? Miért csak százezren igényelték eddig a magyar állampolgárságot?”

Tán azért szeretve tisztelt Kornél bátyám, mert a törvényhozó és a végrehajtó hatalom birtokosai a vállaláshoz legfeljebb jogi keretet biztosíthatnak, és anyagilag ösztönözhetik a magyar kultúra Kárpát-medencei térfoglalását, de a konkrét feladat az alkotóké. Többek közt azé a Döbrentei Kornélé, akit Árpád pajzsa átvételekor méltattál, s aki költő-előadóként többször is végigjárta a határon túli magyarlakta területeket. Új-fent a kultúrából kell kiindulnunk: ha van-lesz olyan (közösségi) magyar irodalom, filmgyártás, színházi előadás, építészet és muzsika, melyre nemzettársaink büszkék lehetnek – s nem utolsósorban eljut hozzájuk még iskolás korukban –, akkor várhatjuk az állampolgársági kérelmek szaporodását. Továbbá akkor, ha a folyamat kétirányú, s valami mód föl lehet gyorsítani. Ha Gion Nándor, Bence Lajos, Batta György, Harag György, Szilágyi István életműve beépül a hazai köztudatba. Ha a magyar alkotók a Délvidéktől a Kárpátaljáig otthonosan jönnek-mennek, s ha nem Washington, New York, Berlin, Párizs a legvágyottabb úti cél.

Többek közt eszembe jut, mi történik színvonalas folyóirataink, periodikáink, kis példányszámú értékes műveink és DVD-re másolt filmjeink eladatlan példányaival. Raktárakban porosodnak az enyészetig, holott csekély postaköltséggel elküldhetnénk a határon túli magyar egyházaknak, iskoláknak, könyvtáraknak s a kultúraterjesztő szervezeteknek. Bár az internet felgyorsítja az információcserét, egyáltalán nem helyettesíti a lapozható könyvet, a folyóiratot, a kibontható DVD-t, egyáltalán azt a fajta személyes birtoklást, mely nélkül valódi kapcsolatépítés aligha képzelhető el. Csupán számítógépekre támaszkodni olyasféle, mintha a mise végén elmaradna az úrfelmutatás, vagyis az Ige tárgyasulása, és feliratokkal kéne beérnünk. A rendelkezésre álló anyagiak függvényében bizonyos kiterjesztett Márai-programról van szó, mely csupán postaköltséget tartalmazna, s ami egyszerre népszerűsítené a hazai kiadókat, illetve termékeiket és a kortárs magyar művészetet.

A SZABADSÁGVÁGY MINT HUNGARICUM

Magyar sajátosság, hogy alkotó nagyjaink életművének jelentős része a szabadságvágyból, illetve a szabadságélmény megtapasztalásából fakad Balassitól Berzsenyin, Vörösmartyn, Petőfin, Adyn és József Attilán át egészen Gérecz Attiláig és Tóth Bálintig. Szabadságszeretete kergette emigrációba Bartók Bélát, Márai Sándort, Wass Albertet, Csernus Tibort, Gyémánt Lászlót, Rófusz Ferencet s még sokakat. Idegenben is alkotnak, mint mondjuk Mikes Kelemen, így hát a magyar kultúra hivatkozási alapja ottani tevékenységük is.

A szabadságvággal ellentétes jelenség a konformizmus és a közöny. Az utóbbit mi sem jellemzi inkább, mint a kultúránk állapotáról a Parlament felsőházában rendezett tavaly októberi nyílt nap, melyen a 386 fős országgyűlés tagjai közül mindössze hét képviselő méltóztatott megjelenni. A rendezvényen a kormányzatot Hammerstein Judit helyettes államtitkár képviselte, míg a jeles előadókat csupán névtáblájukkal és üres székkel tisztelték meg Halász János és Szócs Géza illetékes államtitkárok. A terembe látogató képviselők közt Novák Előd jobbkios honatya a félnapos összejövetelre körülbelül húsz percet szánt.

Aquinói Szt. Tamás szerint „Kézze dolgozik a kézműves, kézzel és ésszel a mester, kézzel, ésszel és szívvel a művész” – no de mi jét használja a magyar (szak)politikus? Be-

legondolni se merek. Holott tudván tudom: az értetlenség csöppet se tekinthető szokatlannak. Meghökkenítő példa a rendszerváltozás külügyminisztere, a jótollú egyetemi tanár Jeszenszky Géza egy kijelentése. Amerikai magyarok tájékoztattak pár felelős értelmiségit, hogy a román Securitate a világ jelentős könyvtáraiból, köztük a washingtoni Kongresszusi Könyvtárból módszeresen ellopatta a magyar tárgyú műveket, például Rónai András *Térképezett történelem* című monográfiáját. Felvetődött, hogy pótolni kéne, mire Jeszenszky így válaszolt: Ugyan mit számít Washingtonban eggyel több vagy kevesebb magyar könyv?

Vannak döntéshozók, akik számára világos, hogy a magaskultúra hatékony politikai-és marketingeszköz. Ennek jegyében került sor a ferihegyi repülőtér Liszt Ferencé keresztelésére, egyáltalán a Liszt-évre, versengve az osztrákokkal, akiknek Liszthez – eltekintve származásától és Ausztriához csatolt szülőházától – annyi közük van, mint Párizs-nak, Bayreuthnak stb., hisz e „hírhedett művésze a világnak” valóban világhíró volt. Ám azzal a gyakorlattal szakítani kéne, mely szerint csak akkor hivatkozunk egy jelentős alkotóra, ha épp ötven vagy száz éve született, illetve távozott. Ehhez hasonló a művészet protokolleseménnyé torzítása, az író, költő, festő, színész lefokozása politikai epizód szereplővé még akkor is, ha maguk az érintettek fölöttébb megtisztelőnek tartják. Az emblemikus kivételezettek jobb- és baloldalon egyaránt szaporodnak, majd időváltózáskor – természetesen – háttérbe szorulnak. A politika verseng a művészekért. Szinte mutatószám, ki hány jeles személyiséget képes (egy időre) megnyerni. Bár világlétezésről van szó, annak magyar és közép-európai változata nemcsak eszmei elköteleződésre és véleménynyilvánításra utal, hanem már-már háborús állapotokat jelenít meg. Szabadságra hivatkozik boldog-boldogtalan – feltéve, ha az övéi megsegítéséről van szó. Jó esetben csupán elhallgat, rosszabb esetben csúsztat, hamisít, nyálaz, nyílt leveleket írkal, följelent a létező összes nemzetközi fórumon, szorgosan hizlalva saját fontosságát s a demokrácia iránti vaskos elkötelezettségét.

Úgy hiszem, a nemzetközponti értékonzervatív tábornak nem érdemes másolnia ezt az ó- és újbaloldali-liberális gyakorlatot. A valódi szabadságvágy és annak számtalan kifejeződése a napi politikától és egyéni érdekektől mentes kategória. A *Puszták népével* vitathatatlan agrárbaloldali elkötelezettségű Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című óriásverse olyan közlés, mely míg lélegzik a költészet, mérvadóan minősül jobb-és balfélen egyaránt. Ebből (is) következően: „értéksemleges” művészet nem létezik, s a legegyetemesebb érvényű alkotások sem lehetnek másfélék, mint nemzeti indíttatásúak, egyben a szabadságvágy (párt)politikamentes megnyilvánulásai.

ZSUGORIAK ÉS ZSUGORODÓK

A legtöbb munkaadó és megbízó, legyen az tévécézár, színházi direktor, intendáns, producer, kiadó, könyvterjesztő, a „szűkülő piacra” vagyis a vásárlóerő megfogyatkozására hivatkozik. Ezért szaporodnak a szegényes kivitelű, fél-harmad gázsiból színpadra vitt előadások, filmek, videoprodukciónak és kötetek, melyek szerzői nemhogy honoráriumot nem kapnak, de nekik kell állniuk a nyomdaköltségek egészét vagy egy részét. A kiadók esetenként az alkotó kezébe nyomnak pár tucat könyvet. Ha képes pénzzé tenni, jó, ha nem, az az ő baja. Temérdek színvonalas folyóirat és időszakos kiadvány mellőzi a tiszteletdíjat vagy megalázóan keveset fizet, olykor fél éves késedelem után.

Mindezek miatt túl egyszerű volna csak a felvevőket és a közvetítőket hibáztatni. Az sem igaz, hogy a jelenség napjainkra és a közelmúltra jellemző. A „nyugatos” magyar irodalom máig számtalanszor hivatkozott orgánuma, a *Nyugat* annak idején néhány száz példányban jelent meg, noha irányadónak tekintették. Móricz Zsigmond lapja, a *Kelet népe*, Illyés *Magyar Csillaga* s a Szabó Dezső-füzetek se döntögették az *Est-lapok* példányszámát.

Mi hát a különbség? Az, hogy annak idején kulturális tekintély volt a mélyen alulfi-zetett alkotó is. Ez változott meg napjainkra, többek közt azért, mert átalakultak a fogyasztási szokások. A bálványdöntögetés mindössze annyi eredménnyel járt, hogy a közönség új bálványokat állított fel. Őket nevezik sztároknak vagy celebeknek. E két fogalom önmagában érzékelteti, honnan ered a silányság s annak tömeges akarása, illetve az a fajta manipuláció, mely egyként zsugorítja a kultúrafogyasztó jobb- és baloldali rétegeket. Csekély vigasz, hogy a kiüresedő balliberálisok vesztesége jócskán meghaladja a nemzetiekét. E jelenségeknek alapvetően társadalmi és nem piaci okai vannak még akkor is, ha igaztalanul sújtanak egypár jeles, posztmodernnek, progreszívnek, idegenszí-vűnek stb. címkézett művészt. A valódi kultúra bármely ujját harapjuk meg, az összes idegvégződés fáj.

Ahhoz, hogy a zsugorodás ne folytatódjék, s a művészet harpagonjai ne kaparjanak mindent maguk alá – kezdve az alkotóktól a megítélt összegekekig –, legyen kötelező a könyvek, filmek, színházi előadások támogatásának egy részét valóban azok létrehozóinak juttatni. Könnyen belátható: nélkülük használhatatlan a legkorszerűbb nyomda, könyvtárház, számítógép, színpadtechnika, hangosítás és videokamera is.

A tömegkultúra mindig is eltartotta a maga szegényes ízlésű robotosait, de a magas-kultúra sose volt képes rá. Jóllehet évezredek óta ez a kiindulópont. Nincs olyan politikus, aki a maga céljaira unos-untalan ne használná. Elég arra gondolni, hány döntéshozó vesz részt egy múzeum megnyitásán, egy filmbemutatón vagy egy szoboravatón, s a fontosko-dók, a haszonlesők, az adott vezetés rajongói mellett mennyi köztük a kultúrafogyasztó, és hányan vannak a művész kollégák. Jó, ha a közakaratot többé-kevésbé megjelenítő poli-tika az alkotást jelenlétével tiszteli meg, de még jobb, ha az eseményt nemcsak önnön legitimációjához alkalmazza, hanem támogatja annak létrehozását is. Nem úgy, mint mondjuk Tisza István közadakozásból megvalósult emlékművét. Wass Albertnek, Hamvas Bélának, Bibó Istvánnak kellett lenni ahhoz, hogy a politika hivatkozhasson rájuk, s hogy egyáltalán felmerüljön, hol nevezzenek el róluk utcát, vagy képmásukat hol helyezték el. Ha a kulturális kegyeket osztogató döntnökök erre is gondolnak, megjelenésük az avatáson máris hitelesebb és – főképp – sokkal rokonszenvesebb.

Ha pedig a szimpátia túl képlékeny, legalább a méltányosságot tartsuk szem előtt. Ellentétben a balliberális szépelgők, azaz Szépírók Társaságával, mely legutóbb a Kos-suth tér egy eldugott zugába gyömöszölt József Attila-szobor áthelyezése miatt emelte föl intő ujját. „Elhurcolásra” hivatkozik, holott korábban szava nem volt a magyar nyelv szlovákiai meghurcolása ellen. Amikor az Írószövetség arra kérte, hogy a diszkrimináció ellen vele együtt tiltakozzon, nemes egyszerűséggel közölte: nem politizál. Marton László Duna-partra szánt alkotásának láthatóvá tétele vérlázító, a hírhedt szlovákiai nyelvtörvény nem az? Tekintható-e a Szépírók szépírója, Csaplár Vilmos elnök a ma-gyar líra hiteles védnökének ilyen című könyvei és esszéi alapján: „Pénzt, de sokat”, „Kurva vagyok”, „Magyarország, te dög” stb.?

Mi, ha nem zsugorodás, kiüresedés, pótcselekvés az efféle magatartás? Érdemes szegény József Attila emlékművébe kapaszkodni egy vérszegény állásfoglalás miatt?

HABÁR FELÜL A GÁLYA

alul a víznek árja, azaz a kultúráé, melynek évszázadokon át mindig sikerült felülkerekednie az ellenségeskedésen, a sivár közönyön, sőt a túlhabzó szereteten is. Igaz, művelői épp csak felszínen maradtak, fuldokoltak vagy épp megfúltak, de hantjaikat legalább körbeállták a politikai siratóasszonyok.

A művész-értelmiségi dolga az alkotás, a döntéshozóké annak értékelvű támogatása, a fogékony társadalomé a befogadás. Ha a legcsekélyebb esély körvonalazódik egy nemzetközponitű, személyes élményekből táplálkozó, de társadalom- és közösségformáló kultúra műveléséhez, érdemes csinálni. Egyébként sem az a kérdés, „megéri-e?” – hisz az *Ómagyar Mária-síralom* névtelen szerzőjétől az éhen halt Csontváry Kosztka Tivadarig és Szabó Dezsőig, az agyonvert Radnóti Miklósig és a didergő pásztorból költővé lett Sinka Istvánig soha egyetlen alkotó sem aratott anyagi sikert. Más kérdés, hogy a csontig csupaszított művész kényszerült-e nemtelen alkukra, meghunyászkodott-e hatalmaságok előtt, családi-baráti körben szégyellte-e nyomorúságos állapotát? Mindezekre sor került, ezernyi alkalommal. Sose fogjuk megtudni, mit veszítettünk egy-egy alkotó fojtogatásakor, mi maradt a szívében, fejében, kezében, amivel az összmagyarság gyarapodhatott volna. Halála után esetleg szobrot kapott, de élőként tisztos megélhetést nem.

Népességből nemzetet formálni, a százfelé húzó értelmiséget az egyetemes magyar érdek mögé felsorakoztatni a kultúra erőteljes támogatása nélkül eleve kudarcra ítélt vállalkozás. A közösség lelkét a művészet jeleníti meg, nem az esetenként hajmeresztő nézeteket hirdető pártok és pártocskák.

Nagy kérdés, legalább talpalatnyi helyet szorít-e a művészértelmiségnek a gályán a mostani (kultúr)politika?

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN (1948) író, forgatókönyvíró, kommunikációs szakértő, főiskolai vendégtanár. Eddig közel félszáz hosszabb elemzése, tanulmánya és hét kötete látott napvilágot. A Magyar Páneurópai Unió budapesti elnöke.